

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Ніна Виноградська, заслужений діяч мистецтв України, лауреат премії фонду Воляників-Швабінських (США), Голова Харківського обласного відділення Конгресу Української інтелігенції (*Харків*)

ГОЛОДОМОР

Моїм рідним присвячую

I

Зроніть сльозу. Бо ми не мали сліз.
Заплачте разом, а не наодинці.
Зроніть сльозу за тими, хто не зріс,
Що мали зватись гордо – українці.

Заплачте! Затужіть! Заголосіть!
Померлі люди стогнуть з тої днини,
Й благають: українці, донесіть
Стражденний біль голодної країни.

Згадайте нас – бо ми ж колись жили.
Зроніть сльозу і хай не гасне свічка!
Ми в цій землі житами проросли,
Щоб голоду не знали люди вічно.

II

Сидить стара бабуся у садочку,
І сонце гріє лагідно її.
Онуки поряд граються в пісочку,
Порозкидали іграшки свої.

Онука плаче: – Бабцю, в мене горе,
Сашко мою фортецю потоптав,
– Горохом сльози ллються, ціле море,
– І ще у ляльки ручку відірвав.

Онуків мирить і до себе горне,
Стирає сльози зморщена рука.
– Не плачте, дітки, бо хіба ж це горе..
А справжнє горе хай від вас втіка!

I спогад вдарив, наче біль жорстокий,

І стік сльозою по її щоці.
Згадалися страшні тридцять роки...
Опухлі діти... Голод... І мерці...

III

Велика родина була у Петренків:
Матуся і тато, бабуня і дід,
Чотири синочки і доня Оленка –
Охочим до праці й щасливим був рід.

Сміялась матуся, закохана в тата,
Навчала бабуня малих онучат.
Сім'я незаможня, любов'ю багата,
Та хліба до столу завжди вистача.

Долівка помазана глиною чисто,
А зверху солома на ній для тепла.
У запічку пахне духмяним любистком,
І вечір зимовий іде спроквола.

На комині вузлики гріються з маком,
З насінням петрушки, з чорнушкою теж.
А піч зігріває всіх ніжно і м'яко,
І дідова казка... І пісня – без меж.

Пшениця є символом українського народу ще з часів трипільської культури. Під синім небом її золотистий потік створив кольори українського прапора – жовто-блакитний.

Грецький історик Геродот ще в 450 році до нашої ери говорить про хлібний експорт з України, який поширився до Середземномор'я, до Римської держави, а далі й до всієї Європи. У середні віки Україна стає житницею світового значення. Хліба так багато, що відбувається його перевиробництво.

У 1913 році 32 відсотки вирощеного Російською імперією хліба припадало на Україну.

У 1909–1913 роках Україна вивозила 3449520 тонн жита і пшениці.

На вирощування хліба в Україні вплинули події 1917–1920 років, але населення забезпечувало себе достатньою кількістю хліба, та і з року в рік його чимало залишалося в запасах.

Після того, як українського селянина загнали в колгосп, світ втратив потужного вільного виробника хліба, який у майбутньому вже

не міг розпоряджатися плодами своєї праці. Він уже не міг прогудувати самого себе. Його і сім'ю його почали морити **голодом**.

IV

Отак би їм жити в щасливій родині...
Аж тут тридцять третій снігами несе.
Ідуть активісти о ранній годині
Зерно відібрати, загарбати все.

Вже тягнуть з-за комина вузлики з маком,
І плаче матуся і бабця стара.
І падають в ноги, і просять всіляко,
А ті забирають останнє з двора.

«Ну як тепер бути? Забрали корову
І все до зернини. А діти, а ми?»
Ідуть тато з дідом копати в діброві
Якогось коріння посеред зими.

Витяг із цілком таємної записки з постановою ЦК ВКП (б) і РНК СРСР від 19 грудня 1932 року

1. ЦК ВКП и СНК СССР считают, что без немедленной организации коренного перелома [в] хлебозаготовках в Днепропетровской, Одесской и Харьковской областях Украина не в силах выполнить даже тот дважды сокращенный план, который явным образом проваливают украинские работники, благодаря своему несерьезному отношению к заданиям партии и правительства. ЦК ВКП И СНК СССР поручают Кагановичу и Постышеву немедля выехать на Украину на помощь ЦК КП(б)У и СНК УССР, засесть в решающих областях в качестве особо уполномоченных ЦК ВКП И СНК СССР, разделив труд с Косиором, Чубарем и Хагаевичем, и принять все необходимые меры организационного и административного порядка для выполнения плана хлебозаготовок.

Оригінал. Машинопис. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, спр. 5381, арк. 55.

V

На городі пусто.
В хаті мертва тиша.
І синки опухлі

Мов живі мерці.
Знов оладки з листя
І водиця в кухлі –
Ось і всі найдки
У її руці.

Пропікають очі
Материну душу.
І сама голодна,
І в очах туман.

А сусіди з'їли
Хлопчика, Матюшу,
Й божевільні лізуть
Під її паркан.

Протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У про неухильне виконання директиви ЦК ВКП(б) щодо заборони виїзду українського селянства до Росії та Білорусі за продовольством 23 січня 1933 року
Особая папка Прот. ПБ № 101, п. 10 от 23.[0]1.[19]33 г.
Директива ЦК ВКП(б) и СНК [СССР] в связи с массовым выездом крестьян за пределы Украины

1. Послать всем обкомам и облисполкомам следующую Директиву (см. приложение).
2. Предложить Уполнаркомпути (т. Лаврищеву) и ЮЖОКТО ГПУ немедленно дать указания всем железнодорожным станциям о прекращении продажи билетов за пределы Украины крестьянам, не имеющим удостоверения РИКов о праве выезда или промышленных и строительных государственных организаций о том, что они завербованы на те или иные работы за пределы Украины. Хатаевич, Чубарь, Якир, Любченко, Балицкий, Сербиченко»
Оригінал. Машинопис. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 9, Арк. 114.

VI
Чоловік поїхав
У краї далекі
Поміняти речі
На якийсь наїж.

У льоху сховала
Зерняток півглека –
Перерили землю
І знайшли... Грабіж!
Хто ж таке затівав
Учинити горе?
Жевріла ж надія
Вберегти синів.

Декілька зерняток
У голодну пору
Врятували б діток...
Але світ зимів.

VII

Вже часник на лузі
Вигребли з корінням,
Обірвали липу,
Кропиви нема.

Не зійшла картопля
Саджена лушпинням...
Люди, мов примари.
Голод. Смерть. Пітьма.

Лист начальника Харківського обласного відділу ДПУ Кацнельсона
голові ДПУ УСРР Всеволоду Балицькому про поширення голоду від
5 червня 1933 року

Сов. Секретно

Лично

ПРЕДСЕДАТЕЛЮ ГПУ УССР

тов. БАЛИЦЬКОМУ

ЛИЧНОЕ ПИСЬМО.

Продовольственное положение по районам Харьковской области и до того довольно тяжелое, за последнее время резко ухудшилось. В результате этого мы имеем значительное усиление наплыва в город Харьков бездомного, беспризорного и нищенствующего элемента. Если за январь, и февраль месяцы было подобрано в городе: взрослых бездомных больных и инвалидов детей и подростков – 645 чел., а за март – апреле, соответственно – 4476 чел., то в мае, уже подобрано – 11402 чел., а за 3 дня июня – 1077 чел. Все это по городу без учета

вокзалов, откуда дети изымаются комиссией тов. БРОНЕВОГО, минуя милицию и общее количество изъятых определяется в 10000 человек. Наряду с этим резко увеличилось количество обнаруживаемых и подбираемых на улицах [в] г. Харькове трупов, умерших на почве голода, селян. Если за февраль было подобрано таких трупов – 431, за март – 689, за апрель – 477, то май дает за первую декаду – 182 трупа, за вторую – 300, за третью – 510. Итого 992 трупа, и первые 3 дня июня дают 196 трупов.

Не лучшее положение наблюдается на селе. Имеются села, где значительная часть взрослого населения разъехалась в поисках заработка и хлеба, оставив детей на произвол судьбы. В связи с этим ежедневно умирает несколько человек. Основными продуктами питания являются: собираемый на полях картофель, различные отбросы, шелуха, семена сорных растений и проч. В некоторых районах продуктом питания также служит мясо павших животных. Зафиксированы случаи употребления в пищу мяса собак и кошек. Наряду с этим прогрессирует людоедство и трупоедство. Нередки те случаи, когда оставшиеся в живых родители употребляют в пищу трупы умерших от истощения детей.

В Балаклеевском районе из 48-ми сельсоветов наиболее поражены голодом 26 сельсоветов с 39 колхозами. Так, с. Чепышки, состоящее из 500 дворов, превратилось в пустырь. Жилую хату можно найти через 3–4 усадьбы. Как днем, так и вечером никакого шума не слышно; по утрам дыма из труб не видно. За время с марта м-ца по 30-е мая по селу умерло свыше 300 чел., из коих 95 % колхозников. За последнее время очень развились кражи по селам. Колхозники крадут друг у друга коров, лошадей, а также различные продукты питания. Краденые коровы и лошади режутся на мясо. Необходимо отметить, что смертность настолько приняла широкие размеры, что ряд сельсоветов прекратил регистрировать умерших. Такое же примерно положение и по другим районам области.

НАЧАЛЬНИК ХАРЬКОВСКОГО ОБЛАСТНОГО ОТДЕЛА ГПУ
УССР (КАЦНЕЛЬСОН) Оригінал. Машинопис. ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1,
спр. 2190, арк. 39–46

VIII

Сизим літнім ранком
Чоловік до хати
Не прийшов – приплівся
На хитких ногах.

Він приніс в торбинці
Хліба дві буханки,
Вісім картоплинок
І один киях.

Все оте багатство
Їм дало надію,
Що сини ще будуть
Бігати в дворі.

І в краях далеких
Хтось зерно посіє
І не дасть померти
Їм і дітворі.

І молилась мати
Всім богам на світі,
І варила зерна
На одній воді.

І по три зернятка
Відавала дітям,
Щоб жували довго
Зубки молоді.

ІХ
А собак і кішок
Не було – поїли.
Десь птахи поділись,
Бо відчули страх.

Вже і комсомольці
В хати не ходили.
Бо з весни забрали
Все у тих хатах.

Виживали сім'ї,
Де була корова.
Разом з нею спали,
Грілись, стерегли.

Декілька сусідів
Пасли у діброві,
Як голодні прийдуть,
Щоб відбить змогли.

Та бандитам їсти
Теж хотілось дуже.
І вони хазяїв
Проганяли геть.

Годівницю крали,
Бо могли подужать,
Хоч і залишали
Всіх на вірну смерть.

Х
А сусід під тином,
Мов собака, виє.
Роздирає груди
І лице своє.

З'їв синочка, ситий,
Він не розуміє,
Бо страшніш за звіра
Відтепер стає.

XI
Ліпиться малеча
До худого тіла.
В батькові долоні
Туляться вуста.

«Гаточку, не з'їжте,
Як Матюшу з'їли,
Будемо слухняні...»
Він їх пригорта.

«Ви не бійтесь, діти,
То нещасні люди.
Їм затьмарив голод
Розум і серця.

А минеться літо –
Там кислички будуть.
Наберуться сили
Зморені тількия.

І шипшина, й терен,
Глід і горобина,
Бузина й калина
Вмерти не дадуть.

Восени до столу
Буде і хлібина.
Тільки треба літо
Якось перебуть».

Телеграма секретаря ЦК КП(б)У Станіслава Косіора секретарям
обкомів партії та спеціально уповноваженим з хлібозаготівель щодо
занесення конкретних сіл на чорну дошку за невиконання планів від 20
листопада 1932 року

Серія Т” Копія

Всем обкомам, без Харькова и АМССР,
и т.т. Затонскому, Любченко, Хатаевичу

Прошу сообщить свои соображения о том, следует ли наше
постановление о занесении на черную доску применить по отношению
к нескольким крупнейшим известным на Украине селам вашей
области зпт с опубликованием занесения этих сел на черную доску
постановлением Совнаркома УССР тчк Какие именно села вы считаете
необходимым подвергнуть такой репрессии и по каким именно
соображениям тчк Ответ прошу дать на протяжении двух дней
№ 029912/т

Секретарь ЦК КП(б)У С. Косиор

20.XI–32 г. Послано: Хатаевич Любченко Затонскому Строганову
Акулову Майорову Чернявскому Демченко Маркитану

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 20, Спр. 5384, арк. 156.

XII

А в сільраді виснуть
Матюки – погрози,
Телефон з райцентру
Розстрілом ляка.

За кордони їдуть
Із зерном обози.
Не страшне померлим
І саме ЧеКа.

Бігає з наганом
Комуніст кульгавий.
І вищить, неначе
Кинуте щеня.

Нині його воля,
Він сьогодні править.
Милує, карає...
І отак щодня.

«Што за Украина,
Где взялась, откуда?
Малороссияне
Жили здесь всегда.

Это наши земли! –
Верещить їуда –
Кто здесь против власти?!» –
Мовкне слобода.

Протокол засідання Політбюро ЦК КП(б)У за участю Лазаря
Кагановича про вжиття репресивних заходів для посилення
хлібозаготівель в УСРР від 29 грудня 1932 року
ПРОТОКОЛ № 96

засідання Политбюро ЦК КП(б)У

С участием т.Кагановича Л.М. от 29 октября 1932 г.

Присутствуют: члены Политбюро ЦК: Балицкий, Косиор, Терехов,
Хатаевич, канд. в чл.ПБ ЦК т.т. Шлихтер, Чернов.

1. О распространении на Днепропетровскую область мер, принятых по отношению к Одесской области.

1. Выслать 700 семей с 20 – 25 сел основных отстающих районов.

2. Т.т. Карлсону и Реденсу организовать высылку на Север злостных элементов и кулаков (без семей) в количестве 700 человек.

3. Составить список исключенных в количестве 50 из партии для немедленной высылки в конц. лагерь. Просить ЦК ВКП утвердить это решение.

2. Об усилении репрессий к зlostным несдатчикам хлеба – единоличникам.

Предложить Днепропетровскому и Харьковскому обкомам в отношении зlostных единоличников применить на основании Постановления СНК УССР от 11.XI.32 г. распродажу всего их имущества, а также лишения полностью всей усадебной земли и всех построек. В отношении Харьковской области эту меру применить в отношении примерно тысячи хозяйств; по Днепропетровской области – 500 хозяйств.

4. О судебных делах.

2. В целях полного обеспечения тщательности рассмотрения дел в центре и избежания возможных ошибок установить, что дела до рассмотрения в комиссии ЦК должны рассматриваться подготовительной тройкой в составе т.т. Полякова, Ахматова и Берновского.

3. Считать необходимым посылку Наркомюстом руководителям выездных сессий небольшого письма по вопросу составления приговоров, в котором привести два приговора: один как образец хорошо составленного, и другой как образец плохо составленного приговора с указанием о недостатках, имеющихся во втором, плохо составленном приговоре.

Проект письма поручить составить тройке в составе т.т. Полякова, Ахматова, Берновского.

Секретариату ЦК предварительно рассмотреть проект.

4. Предложить обкомам наряду с печатанием приговоров о расстрелах и об использовании в районной прессе также печатать важнейшие приговоры о расстрелах и исполнении в областной прессе с соответствующим освещением.

Секретарь ЦК КП(б)У С. Косиор

29.XII.32 г.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 16, спр. 9, арк.83–87.

XIII

Табори ГУЛАГу

Сповнені по вінця

Горя і розпуки

У краях чужих.

Напились сибіри
Крові українців,
Вимостили землю
Кісточками їх.

XIV

А у себе вдома,
Де жили б довіку,
Вже могил горбочки
Снігом застеля.

І грудьми годусь
Батька й чоловіка
Та, що поховала
Вчора немовля.

І життя краплини
Відає, бо знає,
Що без них на світі
Не прожити їй...

І за що в країні
Люд отак страждає,
І коли скінчиться
Голод – кровопій?!

Звернення керівників Київського облвиконкому до Голови Ради Народних Комісарів УСРР Власа Чубаря з проханням надати продовольчу допомогу в зв'язку з голодом і довідкові матеріали з цього приводу. Після 15 лютого 1933 року

ДО ГОЛОВИ РАДИ НАРОДНИХ КОМІСАРІВ

В. Я ЧУБАРЯ

За перевіреними даними випадки масового недоїдання мають місце в 16 районах і за даними районів (неперевіреними областю) ще – в 5-ти районах. (Докладні відомості додаються).

Слід відзначити, що ці дані не дають повного уявлення про розміри недоїдання, що є в зазначених районах. Лише в одному Володарському районі (на Білоцерківщині) потребують термінової харчової допомоги кілька тисяч дітей і цілком 10 колгоспів.

У Білоцерківському районі також потребують термінової допомоги повністю 15 колгоспів та кілька тисяч дітей.

В окремих селах, як видно з довідки, є випадки опухання та смерти від голоду.

За останній час зареєстровано кілька випадків людоїдства. в Білоцерківському районі в с. Вільшана, в Богуславському районі в с. Мисарівка гр[омадян]ка Авраменко, 48 років, одноосібниця, середнячка зарізала та з'їла свою 8-літню дочку. В Тетіївському районі в с. Черепин одноосібниця гр-ка Березнюк зарізала й з'їла дочку 10 років.. Тепер Березнюк та друга її дитина при смерті.

У с. Скибинцях того ж району родина колгоспника, що складається з 3-х дітей, забила та з'їла чужого хлопчика, а також частину трупа померлої матери. У с. Греблях того ж району в колгоспниці Проценко, 35-ти років, померла 3-х літня дочка. Труп дочки вона зварила та з'їла. Наведеними фактами не вичерпуються всі випадки людоїдства, що мали місце в Київській області за останній час.

Оригінал. Машинопис.

ЦДАГОУ, ф. 1, оп. 1, спр. 2189, арк. 95–101.

XV

Стояли хати у морози взуті,
Закутані у латані сніги...
А на печі в лютневій каламуті –
Замерзлі люди, наче батоги.

У хаті морок, нікому ховати
Мерців, яким не дошкуля зима.
І обнімає мертвих діток мати,
Вона мовчить, бо вмерла і сама!

Хто слово скаже, пом'яне померлих,
Вони жили й любили на землі,
За що, питаю, їх зі світу стерли,
І розчинили в забуття імлі?!

Ну хто згадає материні руки,
Що притискали ніжно немовля,
І хто відчує передсмертні муки? –
Сама холодна й мертва янголя.

XVI

Дивіться, звірі, жирні особісти,
Сини для вас «святого Октября».
Вам вистачає випити і з'їсти,
А люд стражденний з голоду згоря...

Будь проклятий ти, Лазар Каганович,
І всі, хто нас тоді вбивав, як звір!
Бо мав ти насолоду від судовищ,
Смоктав з народу кров, немов упир.

Бо після вас лишилася руїна,
І мертві села, і пусті поля.
Ніколи не пробачить Україна
Замерзлу матір, мертве немовля!

XVII

На світі зосталась з великого роду
Єдина Оленка... За всіх пожила...
Залишилось з того святого народу
Лиш декілька душ із усього села.

XVIII

Не мовчимо! Бо нас тепер багато!
Не мовчимо! Не дасть змовчати біль
Загублених, замучених тим катом,
Що нині лаврів пожинає хміль.

Не мовчимо! Бо з нами кожен третій,
Померлий в той страшний голодомор.
Бо з нами двадцять другий, тридцять третій
І в сорок шостім пережитий мор.

Не мовчимо, братове українці!
Ми ж так мовчали в пору ту тяжку,
Бо молимося хлібові, хлібинці,
Що гірко дістається на віку.

Не мовчимо! Доволі спати, брате,
О, сестро, сльози витирай з очей.
Не мовчимо! Не можна нам мовчати,

Бо в душах зойки тих страшних ночей.

Не мовчимо, бо в наших генах голод
Живе пересторогою в серцях,
Бо той страшний комуністичний холод
Сьогодні знову владі до лица.

Не мовчимо! Бо нас тепер багато!
Прозрів народ, розвіявся дурман.
Не мовчимо! Доволі спати, брате!
Вставай! Пора вже знову на майдан!

25.11.2006

В.А. Греченко, д-р іст. наук, проф. (*ХНУВС, Харків*)

ПРОФСПІЛКИ УКРАЇНИ В РАДЯНСЬКІЙ ТОТАЛІТАРНІЙ СИСТЕМІ 1930 рр.

Проблема історії радянського тоталітаризму – пік досліджень якого припав на кінець 1980-х – початок 1990-х рр., не залишилася в минулому і не стала лише академічною проблемою – вона тісно пов’язана з нашим сьогоденням. Особливо актуальними для сучасної України є питання взаємостосунків влади та громадських організацій, вивчення негативного та позитивного досвіду минулого у цій царині.

Питання історії політичної системи України 1930-х рр. вивчені недостатньо. Винятком є багатотомна монографія «Політична історія України ХХ століття», що вийшла друком у 2003 р. Тут питання діяльності профспілок у вказаний період досліджувала О. Мовчан. Але з того часу пройшло вже 15 років, нових досліджень не з’явилося, проте проблема потребує подальшої розробки.

На початку 1930-х рр. профспілки СРСР переживали певну кризу. Ця криза виявилася у тенденції до зниження питомої ваги членів профспілок серед працюючих, що офіційно пояснювалось «винятково високими темпами зростання лав робітничого класу» [9, с. 285–286]. Крім того, виявилось, що частина фабзавкомів часто застосовувала мету виключення з профспілок з-за незначних проступків. Зростанню кількості членів профспілок заважали багатоступеневість та тривалість розгляду заяв про прийом. У вересні 1931 р. ВЦРПС вивчив питання про зростання лав профспілок і